

יחסי ערבים-יהודים בצל המלחמה

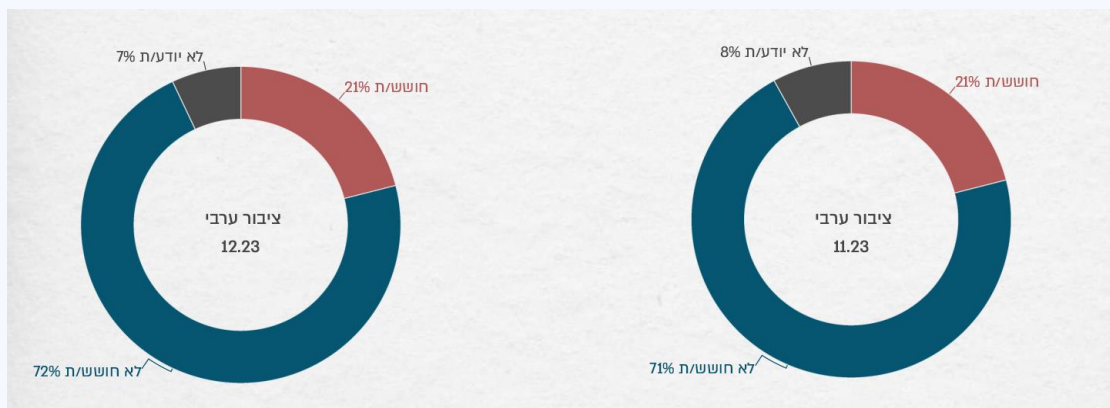
אפרים לביא, מוחמד ותד, אסטבן קלור, מורן דיטש, רבקה מלר, מאיר אלרן | 27
בדצמבר, 2023 | גיליון 1805

אחת התופעות המעודדות בחברה הישראלית בעת המלחמה, הינה היציבות והריסון ההדדי המאפיינים עד כה את היחסים בין יהודים לערבים. זאת, למרות המתח הפנימי המובנה הטמון בהם בכלל, ובפרט בנסיבות של מלחמה קשה ברצועת עזה נגד בני עמם של הערבים אזרחי המדינה. הריסון של החברה הערבית נעוץ בעובדה שרובה המכריע רואה את עצמו חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית וחותר להשתלב בחיי המדינה בכל תחומי החיים. על קברניטי המדינה להכיר בעובדה חיובית זו, לראות בה אינטרס לאומי ראשון במעלה, להבטיח את העמקתה ולבלום בנחישות כל ניסיון מצד גורמים רדיקליים, ערביים ויהודיים, לפגוע בה. בטווח המיידי, נדרש מהמדינה להגביר את תחושת הביטחון האישי של הערבים, בין היתר באמצעות סיוע כלכלי לרשויות המקומיות, לעסקים ולנזקקים, הימנעות מאכיפת יתר של ההגבלות על חופש הביטוי, והגברת המאבק בפשיעה ובאלימות.

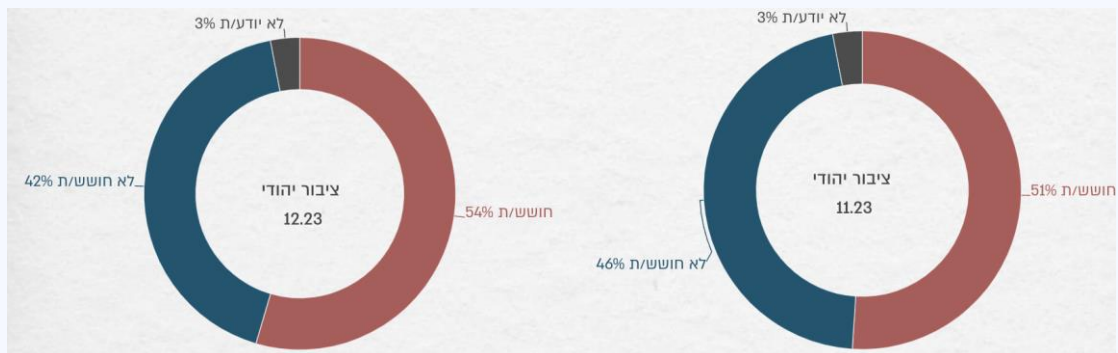
מאז מתקפת הטרור של חמאס ב-7 באוקטובר, נשמרת הרגיעה ביחסי יהודים וערבים בישראל. עד כה, לא התממשו חששות, כולל של בכירים במערכת המדינית והביטחונית, מפני עימות אלים מצד האזרחים הערבים נגד המדינה והאזרחים היהודים, על פי הדפוס של אירועי מאי 2021. רוב הציבור הערבי גינה, באמצעות מנהיגיו, את מתקפת הטרור וביטא באמירות ובמעשים את שותפות הגורל עם הרוב היהודי. בכירים בהנהגה הישראלית שיבחו את הערבים והיהודים על היציבות והריסון, על גילויים של התנדבות ועל שגרת חיי היומיום במהלך המלחמה. עם זאת, במציאות הנפיצה, קיימות סכנות העלולות לפגוע במרקם היחסים הרגיש. להלן תמצית תמונת המצב בעניין היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי, בהסתמך גם על סקרים שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי וגופים אחרים מתחילת המלחמה:¹

¹ הסקרים של המכון למחקרי ביטחון לאומי נערכו ב-16 – 19 בנובמבר ו-14 – 17 בדצמבר 2023. עבודת השדה בוצעה על ידי מכון "רפי סמית", במהלכה רואיינו באינטרנט 800 איש ואישה המהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה הישראלית הבוגרת בישראל (גילאי 18 ומעלה). כן נעשה שימוש במאמר בסקרים הבאים: סקר מרכז "אקורד" שבאוניברסיטה העברית, שנערך ב-18 באוקטובר 2023, סקר תוכנית קונרד אדנאואר במרכז משה דיין שבאוניברסיטת תל-אביב, שנערך בתאריכים 12-16 בנובמבר 2023, וסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, שנערך ב-5 – 6 בנובמבר 2023.

א. נראה כי החשש ההדדי מפני אלימות מצטמצם, גם אם הוא ניכר בשטח, ובעיקר בקרב יהודים: בסקר שערך מרכז "אקורד", שבועיים לאחר המתקפה של חמאס, כ-90 אחוזים מהציבור היהודי וכ-70 אחוזים מהציבור הערבי העריכו שבתוך ימים תפרוץ אלימות קשה בין יהודים לערבים. חשש זה התבדה. בסקרים (בנובמבר ובדצמבר) של INSS נמצא כי 71 אחוזים מהנשאלים הערביים אינם חוששים מפגיעה מצד יהודים, לעומת 51 – 54 אחוזים בהתאמה מהנשאלים היהודים שהשיבו כי הם חוששים מהתנכלויות של ערבים. כלומר, הרבה יותר יהודים חוששים מהתנכלויות של ערבים מאשר ההיפך. סקר תכנית אדנאואר הראה, כי קרוב ל-60 אחוזים מהנשאלים הערביים חוששים מפני התנכלויות יהודים וכ-11 אחוזים העידו כי הם נפגעו מהתנכלויות כאלה.



תרשים 1. סקר INSS בנושא יחסי יהודים/ ערבים. האם אתה חושש/ת או לא חושש/ת מפגיעה בך ובמשפחתך מצד יהודים אזרחי ישראל? נשאלים - ערבים בלבד.



תרשים 2. סקר INSS בנושא יחסי יהודים/ ערבים: האם אתה חושש/ת או לא חושש/ת מפגיעה בך ובמשפחתך מצד ערבים אזרחי ישראל? נשאלים יהודיים בלבד.

ב. ניכרת מגמה של הזדהות מצד האזרחים הערביים כלפי המדינה והאזרחים היהודיים. ברקע הדברים - העובדה שערבים נרצחו ונחטפו במתקפת מאס, אחרים נפצעו ונהרגו מרקטות, ביניהם ילדים בדואים, והיו שהצילו עשרות יהודים. כך נמצא, לפי סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, כי 66 אחוזים מהאזרחים המוסלמים ו-84 אחוזים מהנוצרים והדרוזים מרגישים חלק מהמדינה ובעיותיה. בסקר תוכנית אדנאואר נמצא, כי עבור כ-54 אחוזים מהערבים הסוגיה הלאומית הפלסטינית היא משנית, ביחס

למאבק בפשיעה ובאלימות, המהווה הנושא החשוב ביותר. זאת, כאשר הטיפול בענייני היום-יום תופס את המקום המרכזי בסדר היום שלהם. עוד נמצא בסקר זה כי 33 אחוזים מהנשאלים הערביים גורסים שהאזרחות הישראלית היא המרכיב החשוב ביותר בהגדרת זהותם האישית, וכ-32 אחוזים ענו שהזהות הלאומית הערבית היא החשובה להם ביותר. כלומר, נרשם שוויון בקרב הערבים בין הזהות האזרחית הישראלית לבין הזהות הלאומית הערבית, שמקפלת בתוכה לאומיות, תרבות, מסורת ושפה.

ג. מסתמנת מגמה של הזדהות עם המדינה ותמיכה בה בהקשר למלחמה בחמאס. בסקרי INSS בנובמבר ובדצמבר נמצא כי 34 אחוזים ו-30 אחוזים בהתאמה תומכים במטרת המלחמה של ישראל למוטט את החמאס בעזה. למרות שמדובר רק בכשליש מהנשאלים, שיעור שהינו גבוה לכשעצמו, בתוקף הנסיבות, הרי שבתוספת של כשליש נוסף שצינו ש"אינם יודעים", אפשר שלפחות לגבי חלקם מדובר למעשה בנטייה מובנת להימנע מתמיכה ברורה במטרות המלחמה, מפאת רגישות הנושא. בהנחה שכך, מסתמנת כאן אולי תמיכה גבוהה יותר וחריגה. בסקר אדנאואר נמצא כי כ-85 אחוזים מהנשאלים רואים בחיוב יוזמות של אזרחים ערבים לסייע לתושבי העוטף שנפגעו במתקפה. כ-54 אחוזים התייחסו בחיוב ליוזמות של אזרחים ערבים לסייע במאמצי ההסברה של ישראל ברחבי העולם.



תרשים 3. ממצאי סקר INSS בנושא יחסי יהודים/ערבים: הדרג המדיני קבע כי מטרת המלחמה היא למוטט את שלטון החמאס בעזה באיוז מידה את/ה תומך במטרה זו? כלל המדגם.

מנגד, ניכרים תהליכים משמעותיים העלולים לפגוע ביציבות ולייצר לאורך זמן סכנות למרקם העדין של היחסים בין ערבים ליהודים בישראל. בין אלה:

זינוק מחודש בפשיעה החמורה

פשיעה ואלימות מחלישים מאוד את החברה הערבית. חולשה חברתית וכלכלית, ביחד עם תחושות של פחד ותסכול, מחזקים את הפשיעה והאלימות. מעגל קסמים זה מהווה איום פוטנציאלי לביטחון הלאומי. הוא עלול להתפרץ בדרכים אלימות מעבר לחברה הערבית עצמה.

המשאבים הניכרים העומדים לרשות ארגוני הפשע יכולים לייצר סכנה של ממש, בעיקר כאשר גורמי האכיפה מוגבלים ביכולתם להתמודד עם האתגר.

מדובר בנושא העיקרי המדאיג את החברה הערבית. לאחר ירידה של יותר מחמישים אחוזים במקרי הרצח

מאז פרוץ המלחמה, שוב ניכר זינוק חד, להיקפים הגבוהים שנרשמו בחודשי 2023. כך, יותר מהוכפל מספר הנרצחים בחברה הערבית בהשוואה ל-2022. בשלב זה לא מסתמנים אסטרטגיה חדשה מצד המדינה או מהלכים ממשיים לצמצום התופעה החמורה, מה שיוצר תסכול בחברה הערבית ותחושה עמוקה שהמדינה אינה עושה די למיגור הפשיעה.

החמרה במצב הכלכלי

בסקרי INSS וגם אלה של תכנית אדנאור דווחו כשני שליש מהנשאלים הערבים על פגיעה כלכלית בעקבות המלחמה. בסקר כוח האדם של ה-למ"ס מאוקטובר דווח שכ-30 אחוזים מהגברים הערבים המועסקים בגילים 25 - 64 נעדרו ממקום עבודתם עקב סיבות הקשורות למלחמה. המלחמה, בכל תרחיש אפשרי, עתידה לפגוע משמעותית ולטווח הארוך בכלכלה הישראלית ולכן בהכרח גם בחברה הערבית החלשה. כבר לפני המלחמה נרשמה בה אבטלה גבוהה, יחסית למגזר היהודי, בעיקר בקרב צעירים. מתחילת המלחמה קפא ענף הבנייה, העתיר עובדים ערבים, עקב סגירתה של אתרים רבים מחשש לאלימות.

בנוסף, מרבית בתי העסק בחברה הערבית הם קטנים וסובלים מקושי בגיוס אשראי מהמערכת הבנקאית. אלה הראשונים להיפגע מצמצום הפעילות הכלכלית במלחמה, וזכו רק לסיוע מוגבל מהמדינה. עם העלייה באבטלה ובהיעדר הכנסה קבועה, צפוי כי יגדל הקושי הכלכלי, מה שעלול לגרום, בין השאר, פנייה של צעירים לחיקם של ארגוני פשיעה, וכן הרחבת ההלוואות בשוק האפור. משמעות כל אלה - חיזוק ארגוני הפשיעה בחברה הערבית.

החרפת ההגבלות על חופש הביטוי

סקרי INSS מעידים כי 57 אחוזים מהנשאלים בנובמבר ו-67 אחוזים בדצמבר סבורים כי המדינה פוגעת, בחסות המלחמה, בחופש הביטוי שלהם. בסקר תכנית אדנאור נמצא כי כ-50 אחוזים מהנשאלים הערביים מעדיפים להימנע מלהביע דעה על המלחמה ומהזדהות פומבית עם הסבל של הפלסטינים ברצועת עזה, מחשש לסנקציות.

הזכות לחופש ביטוי היא בסיס למשטר דמוקרטי, גם אם אינה מוחלטת, לבטח לא בשעת חירום, וניתן להגבילה, ובכלל זאת מניעת הסתה ועידוד טרור, כדי להבטיח את ביטחון המדינה. אלא שבין הציוויים הללו קיים ספקטרום רחב של פעילות דמוקרטית שיש להתירה. נדרשות אכיפה שוויונית של הגבלת חופש הביטוי והימנעות מאכיפת-יתר, הגורמת לחקירות פליליות ומעצרים, העלולים להוביל לתסכול ולהתפרצויות מחאה. על גורמי האכיפה לנהוג באחריות, להפעיל שיקול דעת מקצועי תוך בחינת כל מקרה לגופו. יש גם לאפשר אספות חוקיות, באופן מידתי, ההולם את מצב החירום.

פרובוקציות והתנכלויות מצד גורמים לאומניים קיצוניים

החברה הערבית, ברובה המכריע, מסתייגת בחריפות מאידאולוגיות קיצוניות. הגינוי החד-משמעי מצדה למתקפת הטרור של חמאס מעיד על היותה מיעוט לאומי נאמן למדינה, החותר להשתלבות. עם זאת, קיימות בקרבה קבוצות רדיקליות, שלהן נוכחות בקרב צעירים וברשתות החברתיות. עם התארכות המלחמה, קיים חשש שאירועים חריגים יביאו להפרות סדר נרחבות. הפגנות אפשריות עלולות להביא לעימותים, בהם עשויים להשתתף גורמים רדיקליים, שיבקשו לקדם את האג'נדה האידיאולוגית שלהם, וכן צעירים בעלי רקע פלילי.

על רשויות המדינה להתייחס לחברה הערבית כמיעוט נאמן ולא כ"אויב מבית". הפרות הסדר אפשריות מחייבות מענה משטרתי אזורי.

יש גם לקחת בחשבון, שבאווירה המתוחה במדינה, גורמים מקרב הימין הקיצוני, בעלי גישה אנטי-ערבית מובהקת, עלולים לקחת את החוק לידיים ולהתעמת עם קבוצות ערביות בטענה להגנה על יהודים. ההתחמשות הנרחבת בחודשים האחרונים עלולה להזין אלימות מסוכנת בין יהודים לערבים. תפקידם של המשטרה וגורמי אכיפה הוא לבלום, על פי החוק, את הקבוצות הקיצוניות משני הצדדים, ולמנוע מהן להיגרר להתפרעויות.

המלצות למדיניות

יש צורך לפעול עתה בשני כיוונים מקבילים: לעודד ולשמר את היציבות המבורכת ביחסי יהודים-ערבים ובו בזמן להיערך ולמנוע הידרדרות לאלימות אפשרית בין הצדדים. כך:

א. בטווח הזמן המיידי והבינוני - נדרש לממש את תוכניות החומש הקיימות לחברה הערבית, בדגש על סיוע כלכלי לרשויות המקומיות, לעסקים ולנזקקים; יש להעצים את המאבק בפשיעה הגואה; יש לרסן גורמים קיצוניים - בשני הצדדים.

ב. יש למנף את מצב המלחמה להידוק הקשר בין המדינה לחברה הערבית. החמ"ל שהקים המשרד לשוויון חברתי בכפר קאסם, בשיתוף הוועד הארצי של ראשי הרשויות ועיריית כפר קאסם, למתן מידע וסיוע לרשויות המקומיות ולעמותות, מהווה דוגמה לכך.

ג. במבט לעתיד - על קברניטי המדינה להכיר בעובדה שהערבים הם מיעוט נאמן למדינה ולהנחיל לציבור היהודי את ההכרה שמדובר במיעוט הרואה עצמו חלק מהחברה הישראלית וחותר להשתלב בה, ולכן זכאי לשוויון זכויות אזרחיות.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט